

לשבור את הבינריה והבנליה

פיקי איש שלום

Ayelet Harel-Shalev and Shir Daphna-Tekoah, *Breaking the Binaries in Security Studies: A Gendered Analysis of Women in Combat*, Oxford University Press, New York 2020, 152 pp

אנחנו חיים בקופסאות וכולאים את חוויותינו בקטגוריות קשיחות. כדי לחוש בטוחים בעצמנו, בזהותנו, בעמדותינו, אנחנו משרטטים גבולות בין הקטגוריות ואוכפים עליהן יחסים בינריים: טוב ורע, שחור ולבן, גבר ואישה, עמית טורף, קורבן ומקרבן. את הרשימה הזאת אפשר להאריך עוד ועוד, כמו גם להוסיף תוכנה מעניינת על השפה שעומדת בבסיסה. הרשימה מנוסחת בלשון זכר. כך נשמע לי 'טבעי', אולי גם לחלק גדול מהקוראים, כך גם אמורים לנהוג מבחינה דקדוקית במשפטים בעלי מבנה סתמי. אפשר היה להתנסח בלשון נקבה, לעשות שימוש גם בזכר וגם בנקבה, ולשאול לפשר הזכר ונקבה בכל הנוגע לשמות עצם דוממים. אפשר היה גם לשאול על המשמעות החברתית והפוליטית של שפה טעונה מבחינה מגדרית, ועל האופנים שבהם השפה הטעונה מגדרית משתפת בעיצוב ההווה החברתית פוליטית שלנו, במיוחד כאשר ההווה מחולקת לאותן קטגוריות קשיחות ובינריות. השאלה האחרונה היא אחת מהסוגיות המשמעותיות שבהן עוסקות שתי החוקרות, אילת

הראל-שלו ושיר דפנה-תקוע, בספרן החשוב והמצוין: *Breaking the Binaries in Security*

Studies: A Gendered Analysis of Women in Combat

המחברות יוצאות למסע דרך החלוקות הקטגוריאליות והבינריות, מצוידות בסכין אנליטית חדה: מדינה מול חברה, עוצמה מול חולשה, קורבן מול מקרבן, אישה כמוגנת וגבר כמגן. המסע גם מערער קטגוריות שנתפסות לא פעם כיציבות ואוניטריות כמדינה, ביטחון, מלחמה ותפקידים מגדריים. בכך הן צועדות בדרך שנסללה זה כבר בידי חוקרות פמיניסטיות, וגם אם הן עושות זאת ביד בוטחת ובכישורים מחקרניים מובהקים, לא כאן טמון החידוש בספרן. החידוש המרענן בספר הוא הפניית הזרקור של המחקר הנרטיבי, הפמיניסטי והביקורתי לאוכלוסייה שהנרטיב שלה לא נחקר בעבר, ודאי לא כאוכלוסייה מובחנת (גם

אם לא מובחנת מאוכלוסיות אחרות באופן קשיח ובינרי), אל הנרטיבים של נשים לוחמות ותומכות לחימה בצה"ל. הפיכתן למושא מחקר לגיטימי הוא הצעד החדשני והמרענן של הראלי-שלו ודפנה-תקוע. המחקר החדשני הזה מתבצע עם תועפות של אמפטיה, אף (ואולי בגלל) שערכו אותו שתי חוקרות ששקועות עמוק בקהילה של חוקרים ביקורתיים (והנה שוב אני כושל בשפתי: חוקרים ביקורתיים ולא חוקרות ביקורתיות). זו קהילה שרבים מהחברים הישראלים בה יעידו על האנטגוניזם המובלע ו/או המפורש בה כלפי כל מה שמדיף ניחוח של ישראליות. ישראל מזוהה בקהילה הזאת כגוליית עצום שפועל בחוסר תום לב ובחוסר צדק כלפי דוד הפלסטיני, וגוזל ממנו כבשת רש אחר כבשת רש.

זהו אולי אחד המסרים החשובים בספר הזה שהביא את החוקרות להשקיע מאמץ רב, רב מדי, בהצדקת המהלך התיאורטי והנורמטיבי שלהן. פתחתי את הביקורת במשפט 'אנחנו חיים בקופסאות וכולאים את חוויותינו בקטגוריות קשיחות'. ובכן 'אנחנו' שבמשפט האמור אינו מתייחס רק ל'אנחנו, בנות ובני המין האנושי', אלא גם ל'אנחנו, נשות אקדמיה ואנשיה, חוקרות וחוקרים, תיאורטיקניות ותיאורטיקנים, ביקורתיים ולא ביקורתיות כאחד'. גם אנחנו בעבודתנו האקדמית נוטים, אפילו מחויבים, לחלק את האירועים שאנו חוקרים לקטגוריות מובחנות וקשיחות. אנחנו מחויבים בקטגוריות ובהגדרות כאחד מהצעדים הראשונים בביצוע מחקר שרק אחריו אנחנו יכולים לאסוף נתונים ולנתחם. כך במיוחד במחקרים פוזיטיביסטיים באמצעות השפה הרווחת בהם של משתנים וגורמים, אך גם במחקרים ביקורתיים, בעלי אוריינטציה של שחרור ממבנים דכאניים: גם כדי לפעול לשחרור יש לדעת שחרור של מי, ממי וממה.

ואכן, חלק משמעותי מהקטגוריות המחקריות שלנו בא עם שיפוט בינרי. החלוקה והשיפוט הקטגוריים הללו מתייבים את היחס לישראל ולמושאי המחקר של הראלי-שלו ודפנה-תקוע: נשים בתפקידי לוחמה ותמיכת לוחמה, שהן סוכנות אלימות של המדינה העוצמתית והכובשת.

ובכן, הנשים כסוכנות אלימות של ישראל, שוברות את הדיכוטומיות ומקשות עלינו, החוקרים, להכניס את החוויות שאנו חוקרים לתבניות שאנו יכולים לחקור ואף להעמידן לשיפוט. גברים לוחמים ישראלים שמפעילים אלימות למען הכיבוש והדיכוי, נופלים יפה לתבניות השיפוט המוסרי שמפעילים חוקרים ביקורתיים. נשים כקורבנות של המצב הקונפליקטואלי והנורמות הפטריארכליות, או נשים ישראליות פעילות שלום, הן שתי אוכלוסיות שאף הן ממוקמות היטב באזור הנוחות של הקהילה הביקורתית. מחקר נרטיבי עליהן לא יערער את התבניות הביקורתיות ועשוי אף לזכות בתן תקן של מחקר ביקורתי. אולם נשים ישראליות שהן סוכנות של אלימות בשירות הכיבוש והדיכוי הפלסטיני ועושות זאת ולו לכאורה מבחירה חופשית ומאג'נרות שונות ומגוונות, כלומר נשים שהן באמת ובתמים לא רק שחקניות בהקשר של אלימות אלא סוכנות של אלימות, נשים אלה מייצגות קטגוריה המערערת תפיסת עולם ביקורתית ופמיניסטית (ללא קשר לתזת הנשים כתומכות

בשלום, שבתקפותה מטילות ספק חוקרות רבות). הצבתן של נשים כאלה במוקד המחקר הוא החידוש המחקרי ואף הנורמטיבי של הראל־שלו ודפנה־תקוע.

אז כן, יש כאן מחקר אמפירי לעילא ולעילא, אך האיכויות האקדמיות והאומץ האמיתי טמונים כבר בבחירה הראשונית של הראל־שלו ודפנה־תקוע. הקדשת מחקר נרטיבי, ביקורתי ופמיניסטי ללוחמות ותומכות לחימה בצה"ל, לתת להן קול, להקשיב להן ולחלץ מהן את הדילמות, המתחים הפנימיים והבחירות הנורמטיביות שלהן, ובכך להאיר פינה חשוכה באלומות, בחקר האלימות ובחיי נשים קונקרטיות.

הראל־שלו ודפנה־תקוע ניהלו ראיונות חצי־מובנים עם מאה נשים ששירתו בתפקידי לוחמה או בתפקידים תומכי לחימה, עם חלקן בתקופה שבה הן עוד שירתו במילואים. בראיונות הפעילו החוקרות את 'מדריך ההקשבה' (listening guide), כלי מתודולוגי שפיתחה קרול גיליגן (Carol Gilligan) ואשר מנתח נרטיבים של מרואיינות ומרואיינים. המדריך מתאים להעריך יחסי עוצמה במצבי סכסוך המתנהלים במבנים פטריארכליים. הפעלת המדריך בניתוח הראיונות אפשר לכותבות לחשוף את הקונפליקטים הפנימיים, הדילמות והמחשבות של הנשים. המדריך להקשבה מחולק לארבעה שלבים. בשלב הראשון מתמקדת ההקשבה בעלילה של הנרטיב ובתמות המרכזיות שבה. השלב השני, 'שירת האני (I Poem)', מחלץ מהעלילה את ביטויי הגוף הראשון השונים, כדי להבין את עמדותיה של המרואיינת, התבטאויותיה ומקומה בעלילה, שהיא מספרת. בשלב השלישי בוחנות המרואיינות את ריבוי הקולות הנלווה לשירת האני, את הרשתות שבהן פועלת המרואיינת ואת קשריה עם אחרים. השלב הזה בוחן את הקולות המקבילים שיוצאים מהעלילה, מתחברים אליה ומלווים אותה. בשלב הרביעי והאחרון נערכת סיתזה של המרכיבים השונים ומתבצעת הפרשנות של הטקסט כולו והנרטיב שבו.

סוגיה נוספת שמקבלת משקל רב במדריך ההקשבה היא ההקשבה העצמית או הרפלקסיביות של החוקרות, בחינת הרגשות המתעוררים בהן במהלך הראיונות ובעת ניתוחם. זו סוגיה חשובה במיוחד במחקר המתבצע ב'ביתן' של החוקרות ובנושאים הסוערים הקורעים את החברה הישראלית שאליה הן שייכות. מחקרן נוגע בליבת זהותן כנשים פמיניסטיות בחברה מיליטריסטית ופטריארכלית המצויה בקונפליקט מתמשך. המרואיינות אינן ישויות מופשטות ורחוקות, אלא נשים קונקרטיות שעברו חוויות לא פשוטות. המפגש המחקרי, שהוא בה בעת גם מפגש חברתי, מעורר בחוקרות קשת של רגשות, חלקם סותרים: אמפטיה, כאב, תסכול, עצב וכעס המלווים גם במידה של סיפוק על אפשרות הבחירה שניתנה לנשים להתנדב לתפקידי לוחמה (עמ' 43). המְחברות מעלות את השאלה אם שירות כזה מקדם את סדר היום הפמיניסטי של שוויון והעצמה או פוגע בו במיליטריזציה של הנשים ובקואופטציה שלהן לנורמות הגבריות, אך הן אינן נוקטות עמדה חד־משמעית בסוגיה. האמביוולנטיות הזאת באה לידי ביטוי באותה קשת רגשות, כולל הסיפוק שהן חשות מעצם העובדה שניתנת לנשים זכות הבחירה, מכך שהן סוכנות אוטונומיות לבחור לעצמן את הנתיב למימוש

העצמי והמגדרי שלהן, גם כאשר מימוש עצמי זה מתבטא בכיבוש ודיכוי, כולל של נשים פלסטיניות, שנעדרות כמעט לחלוטין מהנרטיבים של הלוחמות הישראליות.

את התוצרים של הסינתזה הפרשנית הזו פורשות לפנינו הכותבות בשני פרקים שאפשר לקרוא להם אמפיריים. אחד הפרקים (הרביעי) מוקדש לטראומה, למחקר עליה, לפוליטיקה של המחקר עליה ולאופנים שבהם ארוגות סוגיות מגדריות במחקר. הפרק השני (החמישי) עוסק בסוגיות של הגוף והאינטגרציה של נשים בתפקידי לוחמה ובקשיים שתהליך זה מעורר, ויותר מזה: הקשיים המוערמים בשל הפטריארכליות המעוגנת בממסד הצבאי ובחברה הרחבה יותר. על פניו זו נראית החלוקה הקלאסית של גוף ודעת (body and mind), כאשר פרק הטראומה מתמקד במכשולים המוערמים על הדעת הנשית בעקבות האינטגרציה, כלומר כתוצאה מחוויות הקרב. בעוד הפרק על הגוף עוסק במכשולים המוערמים על הגוף הנשי, והאופן שבו המכשולים מקשים על יכולתן לתפקד במוסד שנתפר למידותיו של הגבר כמו גם להעדפותיו ולאינטרס שלו בשימור המבנה הפטריארכלי. אולם הראל-שלו ודפנה-תקוע חומקות מהאבחנה הקלאסית הזאת בשל עמדתן האונטולוגית כנגד אבחנות בינריות; עמדה שבמיוחד במקרה הזה נתמכת בממצאים מחקרניים על הקשר ההדוק שבין גוף לדעת, קשר שמתבטא בביטויים הגופניים של הטראומה. לגוף, הן קובעות, מגיעה תשומת לב רבה יותר במחקר על טראומה בכלל ועל טראומה בעקבות קרב בפרט (עמ' 60). בנייתו הדקדקני של הראיונות, ניתוח המתבצע באמצעות מדריך ההקשבה, חושפות הכותבות כמה נקודות חשובות, אולם המעניינת שבהן עוסקת באותה שבירת אבחנות דיכוטומיות ובינריות. בספרות המרכזית יש חלוקה מגדרית ברורה שבה הגברים שסובלים מטראומה סובלים מטראומה שנגרמת מהשתתפות בקרבות, בעוד הנשים סובלות מטראומה שנגרמת מפגיעות מיניות, אולם הנרטיבים של הלוחמות והסיפורים שלהן על החוויות הגופניות מהאירועים המלחמתיים שהן חוו שוברות את הדיכוטומיה הזאת. גם נשים סובלות מטראומה בעקבות השתתפות בקרבות, ועובדה זו קוראת לשינוי המחקר על טראומה, כמו גם לטיפול בה (ואף שזה אינו עניינו של המחקר, אולי לא למותר לציין כי שבירת הדיכוטומיה היא מטבעה דיכוטומית: גם גברים סובלים מטראומות בעקבות פגיעה מינית).

גם בפרק העוסק בגוף הנשי ובאינטגרציה של נשים לממסד הצבאי עולות נקודות חשובות רבות המציגות תובנות חשובות על מהותה של האלימות, על ההפעלה הממוסדת שלה ועל הקרב הכפול שמנהלות נשים לוחמות: על מעמדן בצבא וזה שנגד האויבים האמורים של המדינה. כן עולות שאלות על בעלות הצבא על גוף הלוחמות והלוחמים. על הקשרים הסימביוטיים כמעט בין הנשק ללוחמת ועל מעבר מהצבא לאזרחות ובחזרה. אולם גם כאן המסר המהדהד ביותר הוא שבירת הדיכוטומיות וההגדרות הבינריות. אם בדרך כלל נתפסים הגברים כמי שמספקים הגנה (protectors) והנשים כמי שמקבלות הגנה (protected) ומספקות חמלה וטיפול (care), הרי שהמחקר הנרטיבי של הראל-שלו ודפנה-תקוע מחליף מהראיונות של הלוחמות ותומכות הלחימה עולם עשיר של חוויות. אכן, גם הגברים סביבן וגם הן מצפות מעצמן לספק חמלה וטיפול לגברים הלוחמים שסביבן ואיתן.

אך הנשים בתפקידי לוחמה ותמיכת לחימה, אינן רק ספקיות חמלה ובוודאי אינן רק צרכניות פסיביות של שירותי הגנה גבריים. נשים לוחמות (וגם נשים שאינן לוחמות) הן סוכנות הגנה אקטיביות ומספקות הגנה שוב ושוב, ובנסיבות קשות ביותר, לאזרחיות המדינה ואזרחיה, כמו גם לעמיתיהן, והראל־שלו ודפנה־תקוע מחלצות את מעשה השבירה בראיונות איתן ומהדהדות אותו בספרן, שטוב יהיה אם יהדהד הלאה בקול רם ונישא.

הקריאה בספר של הראל־שלו ודפנה־תקוע הייתה עבורי חוויה מעניינת מעורר בחינה; הייתה זו חוויה שניזונה בין היתר מהמסע של הכותבות לשבירת דיכוטומיות ובינריות. אינני מרבה לכתוב ביקורות ספרים, ובמהלך הקריאה מצאתי את עצמי מהרהר שוב ושוב בדיכוטומיה של קורא כותב (או קוראות כותבות), ועד כמה האופן שבו אני קורא את הספר מושפע מהידיעה שזו קריאה לשם כתיבה, כתיבת ביקורת. כמוכן, מעשה הכתיבה מושפע תמיד מביוגרפיית הקריאה של הכותבים ולעיתים מזומנות (וראי כאנשי ונשות אקדמיה), אנו קוראים כדי לאסוף ידע ולעבדו למידע שבו נשתמש בהמשך לצורכי הכתיבה שלנו. כך שהאבחנה בין קוראים לכותבים ובין קריאה לכתיבה לעולם אינה דיכוטומית ובינרית. אך מעולם קודם לכן לא חוויתי את שבירת הדיכוטומיות הללו באופן כה חי, חזק וברור, כמו בקריאת ספרן של הראל־שלו ודפנה־תקוע, קריאה שהווייתה הייתה קריאה לשם כתיבת ביקורת, וכך גם הייתה החוויה שבקריאתו. גם על ההזדמנות לחוות קריאה לשם כתיבה אני מודה להראל־שלו ודפנה־תקוע.

אכן, רבות וחשובות הן התובנות העולות ממחקרן של הראל־שחר ודפנה־תקוע, והסייגים שלי מהספר נוגעים בעיקר להיותו קצר מדי. 114 עמודים של טקסט, אומנם צפוף ומחזיק מרובה, הם מעט מדי. לא בכל יום אנו כותבים ספר, וכשאנו כבר עושים זאת ויש לנו כל כך הרבה דברים חשובים וחדשים לומר, חבל לא לנצל את ההזדמנות עד תומה ולמצות את ההזדמנות ואת הנושא החשוב (עד כמה שאפשר למצות נושא כה סבוך ומרובה ממדים). יש סוגיות שהוזכרו אך בחטף בטקסט ואפשר היה להרחיב בהן עוד, כמו יחס המשפחה לבחירת הנשים, התמיכה שלה הן זוכות או שאינן זוכות לה מהמעגל החברתי והמשפחתי הקרוב להן, תהליך בחירתן בתפקידי הלחימה והתמיכה בלחימה, מה הן חושבות בדיעבד על הבחירה, ההשפעה על הקריירה ועל העמדות הפוליטיות שלהן ועוד ועוד. חלק מהסוגיות הללו מוזכר בחטף, אחרות כלל לא, וכולן ראויות להעמקה רבה יותר, ולכולן היה מקום בספר ארוך מעט יותר. מה גם שחלק ניכר מדי מהטקסט הקצר מוקדש להצדקת הבחירה של הכותבות להתמקד בנשים כסוכנות מבחירה של אלימות, ועוד סוכנות של אלימות ישראלית, בהקשר של כיבוש ושל פטריארכליות. גם אם הראל־שלו ודפנה־תקוע יודעות את נפש קהלן ויודעות את ההתנגדות הראשונית שבה תיתקל בחירתן בקרב חוקרות פמיניסטיות וביקורתיות, הרי שכמות האנרגיה והמלל שהן מקדישות להצדקת מהלכן הכל כך לגיטימי וחשוב, מכניס אותן לעמדת מגננה מיותרת. יש חשיבות תיאורטית, מושגית, אמפירית ונורמטיבית לחקור נשים בתפקידי לוחמה ותמיכת לחימה. את הספר הראשון

והמצוין בנושא היה אפשר והיה רצוי להרחיב, ולעשות זאת בתחושת ביטחון בצדקת הדרך, כמבוקש מספר שמראה בין היתר עד כמה נשים יודעות לספק הגנה וביטחון לסביבתן.